

Stellingen over het heilige bij Bataille – G.J.E. Rutten

1. Bataille's conceptie van het heilige is gefundeerd op Heidegger's ontologische differentie

Bataille maakt op het niveau van de immanente ons omringende wereld een strikt onderscheid tussen de sfeer van het profane en de sfeer van het heilige. Het profane betreft het domein van het bewuste rationele discursieve denken en handelen van de mens dat is ingesteld op beheersing en planmatige controle. Op dit domein is het heldere analyserende bewustzijn van de mens gericht op het scheppen van orde in de chaos ofwel op het doelmatig en doelgericht organiseren van haar omgeving. Naast het terrein van de arbeid kan hier gedacht worden aan het gebied van wetenschap en techniek in zoverre het daar eveneens gaat om een rationele organisatie en planmatige beheersing van de ons omringende wereld. Meer algemeen omvat bij Bataille het profane alles wat samenhangt met het identificeren van afzonderlijke dingen ofwel het maken van onderscheid tussen verschillende voorwerpen. Het profane is de heterogeniteit ofwel de discontinuïteit (van het zijn). Tussen de geïsoleerde voorwerpen ligt immers een diepe afgrond ofwel een discontinuïteit. Binnen het profane verschijnt de wereld aan ons bewustzijn als een kenbare totaliteit van individuele, begrensde en afzonderlijke voorwerpen die zich elk afzonderlijk lenen voor doelgerichte rationele beheersing. Buiten het profane is geen sprake van bewustzijn, denken en taal. Genoemd onderscheid tussen enerzijds een denkend talig bewustzijn en anderzijds een geheel van afzonderlijke aan dit bewustzijn verschijnende individuele objecten bestaat dan ook uitsluitend binnen de sfeer van het profane. Tegenover het profane vinden we de sfeer van het heilige. Het heilige is het domein van de chaos, de versmelting ofwel de sfeer waarbinnen geen onderscheidingen en verschillen meer bestaan. Zo is het profane onderscheid tussen subject en object in de sfeer van het heilige volstrekt afwezig. Bovendien omvat het heilige geen afzonderlijke objecten of essenties. Het heilige is dan ook zuiver homogeen ofwel een strikt vormloze eenheid. Bataille duidt het heilige aan als de continuïteit (van het zijn). Bataille's sferen van het profane en heilige kunnen nu ontologisch begrepen worden met een beroep op de ontologische differentie van Heidegger. Deze differentie betreft het onderscheid tussen zijnde en Zijn ofwel het verschil tussen het geheel van de zijnden en het Zijn van deze zijnden. De sfeer van het profane ofwel de discontinuïteit (van het zijn) komt uitgaande van dit verschil overeen met het heterogene domein van de zijnden terwijl de sfeer van het heilige ofwel de continuïteit (van het zijn) samenvalt met de homogene instantie van het Zijn.

2. De wiskunde toont dat Bataille's notie van het heilige inderdaad voor de rede ongrijpbaar is

Bij Bataille valt de sfeer van het profane samen met het domein van het rationele ofwel begripsmatig denkbare. De sfeer van het heilige is volgens Bataille daarentegen volstrekt irrationeel. Ons rationele begripsvermogen is niet in staat om het heilige te doorgronden. De ervaring van het heilige zoals deze wordt beleefd in de overtreding is louter gevoelsmatig en kan net zoals Otto's numineuze alléén symbolisch door ideogrammen worden uitgedrukt. Het is nu vooral de wiskunde die laat zien dat ons discursieve verstandsvormen inderdaad geen vat krijgt op Bataille's conceptie van het heilige. Het heilige betreft bij Bataille immers de continuïteit van het zijn. Nu geldt juist de notie van continuïteit binnen de wiskunde als een concept dat zich niet laat vangen door het mathematische denken. Er kan zelfs enigszins gechargeerd gesproken worden over het 'schandaal van de continuïteit' binnen de wiskunde. Pas in de negentiende eeuw werd een formele definitie van continuïteit gevonden waarmee de intuïtief geldige eigenschappen van continue functies bewijsbaar zijn. Deze wiskundige definitie werkt echter zoals iedere wiskundige constructie met discrete eenheden en raakt daarom niet aan het wezen van de continuïteit. Een ander voorbeeld betreft de wiskundige constructie van het continuüm op basis van oneindige discrete verzamelingen. Ook hier wordt voorbij gegaan aan de eigen aard van de continuïteit. Dat de wiskunde geen greep krijgt op de continuïteit blijkt bovendien uit het feit dat Gödel en Cohen in de vorige eeuw lieten zien dat Cantor's continuümprobleem onoplosbaar is binnen de verzamelingenleer van Zermelo en Fraenkel (uitgebreid met het keuzeaxioma). Het mathematische denken kan het wezen van het continue niet ontsluiten omdat zij noodzakelijk met discrete structuren ofwel discontinue constructies werkt. Dit geldt echter meer in het algemeen ook voor ons discursieve begripsmatige denken als zodanig. De continuïteit van het zijn ontglipt dus inderdaad aan onze rede.

3. Bataille's notie van het heilige is ook gefundeerd op Nietzsche's categorie van het Dionysische

Met de gelijkstelling van het heilige aan de 'continuïteit van het zijn' is Bataille's conceptie van het heilige nog niet voldoende gekarakteriseerd. Om tot een volledige articulatie te komen van het heilige bij Bataille dienen we ons ook te beroepen op Nietzsche's categorie van het Dionysische. Nietzsche vertrekt vanuit het in ieder mens fundamenteel aanwezige onderscheid tussen gevoel en verstand. Het gevoel betreft hij vooral op ons verlangen naar extase, mateloosheid, roes en onthechting. Dit aspect van de mens wordt volgens hem gesymboliseerd door de godheid Dionysus. Het Dionysische staat voor het tomeloze, extatische en onbeheerste ofwel voor de toestand waarin de mens haar wereld ontvlucht. In de Dionysische roes verliest de mens zichzelf. Tegenover het Dionysische staat de hang van de mens naar orde, matigheid en beheersing. Deze rustige rationele kant van de mens associeert Nietzsche met de godheid Apollo. Het Apollinische staat voor het doordachte, georganiseerde en beheerste in de mens ofwel voor ons verlangen om onze wereld te begrijpen, beheersen en ordenen. Het heilige bij Bataille komt sterk overeen met het Dionysische van Nietzsche. Zo betreft het heilige bij Bataille ook een heftige, pure, extatische en excessieve kracht. Bataille's heilige is daarnaast ook bandeloos, grenzeloos, wild en onberekenbaar. Bovendien verliest ook bij Bataille de mens zichzelf in de zinsverbijsterende intense gevoelservaring van het heilige. In de beleving van het heilige wordt de mens namelijk wild ontrukkt aan haar individuele geïsoleerde discontinuïteit en opgenomen in de heilheid van de continuïteit. Bataille lijkt echter in een bepaald opzicht verder te gaan dan Nietzsche door het heilige eveneens te kenmerken als een omverwerpende, vernietigende, destructieve en dus gewelddadige kracht. Het heilige verschuift bij Bataille zo van het Dionysische naar het diabolische. Bataille's sfeer van het profane sluit daarnaast goed aan bij het Apollinische van Nietzsche. In beide gevallen gaat het immers om het domein van de rationele mens die probeert orde te scheppen om zo de onbeheerste chaos op afstand te houden. De analogie tussen het profane en heilige bij Bataille en het Apollinische en Dionysische bij Nietzsche houdt echter op een zeer belangrijk punt geen stand. Nietzsche streeft in zijn denken een soort synthese na tussen het Apollinische en het Dionysische. Hij meent namelijk dat wij aan onze Dionysische 'impulsen' een Apollinische 'vorm' moeten geven. Bij Bataille is een dergelijke vereniging tussen het profane en het heilige ondenkbaar. Beide sferen staan radicaal tegenover elkaar omdat rationeel bewustzijn en buitensporige continuïteit elkaar uitsluiten. Wel meent Bataille dat er sprake is van een grensgebied waarin bewustzijn en continuïteit soms even heel dichtbij elkaar komen. Bataille's denken bevat nog meerdere Nietzscheaanse grondstructuren. Zo kan het heilige bij Bataille begrepen worden als het domein dat zich bevindt 'voorbij goed en kwaad'. De noties goed en kwaad kunnen uitgaande van het denken van Bataille immers opgevat worden als strikt rationele begripsmatige onderscheidingen waarmee de mens probeert grip te krijgen op de haar omringende wereld. Goed en kwaad behoren daarom juist eerder tot het profane dan tot het heilige. Bataille's denken kan zelfs in zijn geheel gezien worden als een reactie op Nietzsche's 'God is dood' verklaring. In een wereld zonder God dient immers gezocht te worden naar alternatieve concepties van heiligheid. Dat het antwoord van Bataille begrepen kan worden als een radicale herwaardering en omkering van alle traditionele ethische waarden doet ons bovendien wederom aan Nietzsche denken.

4. Bataille's notie van het heilige betreft een antwoord op de vraag naar het wezen van de mens

Om te komen tot zijn conceptie van het heilige onderzoekt Bataille de herkomst van de mens. In de prehistorie viel de toestand van mens en dier samen. De mens was onderdeel van de volheid van het geheel. De mens begon zich echter van zijn dierlijke staat los te maken doordat hij zich bewust werd van zijn sterfelijkheid, zich voor zijn seksualiteit begon te schamen en angst kreeg voor de hem bedreigende natuur. Om het geweld op afstand te houden introduceerde de mens verboden. Hierdoor ontstond een sfeer van relatieve rust en orde waarbinnen de mens door arbeid zijn bewust denken kon ontwikkelen. Zo ontstond de rationele mens die zich door arbeid onderscheidt van het dier. De mens kon het geweld echter niet volledig uitbannen omdat ook in hem een hang naar geweld bestaat. Door het geweld met verboden te bedwingen wordt het bestaan ervan juist bevestigd. Elk verbod lokte zo overtredingen uit. Om een terugval in de chaos te voorkomen ontstonden rituelen waarin overtreding werd toegelaten zonder het verbod op geweld op te heffen. Dit verbod viel uiteen in het verbod op de

dood en op de seksualiteit. Rituelen als het offer, de bloedwraak en de oorlog betroffen de overtreding van het verbod op de dood, terwijl het verbod op de seksualiteit ritueel werd overtreden in de orgie, het huwelijk of in de met bepaalde priesterklassen verbonden prostitutie. Dankzij deze rituelen kon de mens zijn drang tot geweld uiten zonder dat de door de arbeid ontstane orde in gevaar kwam. Bataille verbindt nu de gewelddadigheid met de continuïteit van het zijn. Deze continuïteit staat tegenover de discontinue wereld van het rationele bewustzijn. De menselijke hang naar geweld komt voort uit zijn verlangen te worden herenigd met de continuïteit van het zijn waaruit hij voortkwam. Onze drang naar overschrijding is dus te begrijpen vanuit onze hunkering naar de continuïteit die ons verbindt met de hele natuur. In de rituele overtreding ontsnappen wij aan ons rationele discontinue arbeidende bestaan om zo de volheid van de continuïteit van het zijn te ervaren. Deze in de rituele overtreding beleefde continuïteit van het zijn is de oorspronkelijke ervaring van het heilige. Wij treden in deze ervaring buiten onze rationele wereld van de arbeid om ons te verliezen in de doelloze betekenisloze wereld van de continuïteit. De beleving van het heilige kenmerkt zich dan ook door een extatische ervaring van nutteloze verspilling en verkwisting. Wij worden tijdelijk opgenomen in de destructieve irrationele natuurkracht van de continuïteit van het zijn. De mens transcendeert in de ervaring van het heilige de rationele wereld van de arbeid en affirmeert zo dat hij niet restloos samenvalt met deze sfeer. Zo bevestigt hij zijn soevereiniteit tegenover de profane sfeer van georganiseerde nuttigheid. Bovendien wordt het pas door het ervaren van extreme toestanden van buitensporigheid en betekenisloosheid mogelijk om betekenis toe te kennen aan onze gelimiteerde georganiseerde wereld van de arbeid. De ervaring van de continuïteit van het zijn zoals we die beleven in de rituele overtreding van het verbod is volgens Bataille de essentie van alle primitieve religies. Deze oorspronkelijke ervaring is echter in de vergetelheid geraakt. De mens sloot zich op in de rationele wereld van de arbeid en verloor zijn betrekking op het continue. Het Christendom is verantwoordelijk voor het verlies van de oorspronkelijke ervaring van het heilige. Door het verbieden van alle genoemde rituelen maakte zij de ervaring van de continuïteit onmogelijk. Zelfs in de dood ontsnappen wij niet aan onze discontinuïteit omdat onze discontinue ziel eeuwig bestaat in hemel of hel. Ook God werd een discontinue entiteit. Zo werd elke weg naar de continuïteit afgesloten. De ervaring van de continuïteit van het zijn is bij Bataille echter de sleutel tot het wezen van de mens. De mens moet daarom zijn wezen herontdekken door een terugkeer naar deze oorspronkelijke ervaring van het heilige. Dit is zelfs de bestemming van de mens. Het wezen van de mens is volgens Bataille namelijk zijn zoektocht naar het hoogste punt van het zijn. Alléén dit streven vormt onze rechtvaardiging. Ons leven is wezenlijk de toegang tot het hoogste punt van het zijn ofwel tot de continuïteit van het zijn die zich alléén openbaart in de rituele overtreding waarin wij boven de arbeid uitstijgen en erkennen dat wij ons niet aan haar ondergeschikt kunnen maken. Bataille's denken vertoont opnieuw affiniteiten met Heidegger. Zo wijst Heidegger op het oorspronkelijke Zijnsverstaan van de mens dat in de vergetelheid raakte. Hierdoor vervreemde de mens zich van zijn wezen dat immers niet samenvalt met zijn status als rationeel zijnde, maar juist zijn Zijnsverstaan betreft waardoor de mens de 'open plek' vormt voor het Zijn. Volgens Heidegger moet de mens zijn wezen herontdekken door een terugkeer naar dit oorspronkelijke Zijnsverstaan. Dit is ook Bataille's positie gelet op de al besproken identiteit tussen Zijn en de continuïteit van het zijn.

5. Bataille's notie van het heilige is niet eenvoudigweg reduceerbaar tot het esthetisch sublieme

Bataille's heilige is fascinerend en huiveringwekkend tegelijk. Ieder verbod is gefundeerd op angst en afkeer. Vrees en ontzetting liggen dan ook aan onze taboes ten grondslag. Tegelijkertijd fascineren de verboden ons ook. Wij voelen ons ertoe aangetrokken en verlangen naar de overtreding ervan. Deze contrastharmonie ofwel deze combinatie van een aantrekkend en afstotend gevoelsmoment treffen we eveneens aan bij het heilige van Rudolf Otto. In het geval van Otto's heilige zijn dit het aantrekkende moment van het fascinans en het afstotende moment van het tremendum. Nu wijkt Otto's heilige zéér sterk af van dat van Bataille. Otto's heilige is in tegenstelling tot dat van Bataille theïstisch en kan geïdentificeerd worden met de niet-zijnde zijnsoorzaak *van* het zijnsgeheel. Het heilige van Bataille is daarentegen gesitueerd *binnen* het zijnsgeheel. Verder is Otto's heilige verzadigd met rationele én irrationele momenten terwijl het heilige bij Bataille strikt irrationeel is. Bovendien gaat Otto uit van

de intrinsieke goedheid van het heilige terwijl Bataille het heilige voorbij goed en kwaad lokaliseert. Nu kan het contrast tussen vrees en fascinatie echter ook aangetroffen worden in bepaalde concepties van het sublieme ofwel verhevene. Hierbij kan ondermeer gedacht worden aan de gevoelens van lust en onlust in het mathematisch en dynamisch verhevene bij Kant of aan de gevoelsmomenten van genot en pijn in Burke's naturalistische sublieme. Bataille's heilige kan echter, in tegenstelling tot Otto's heilige, niet gereduceerd worden tot de esthetische categorie van het sublieme. In de sublieme ervaring is ons bewustzijn namelijk altijd intensioneel betrokken op een object. Het bewustzijn wordt dan ook niet opgeheven. Het subject verliest zich in de sublieme ervaring dus niet. Volgens Bataille trekt in de ervaring van het heilige het bewustzijn zich daarentegen wel geheel terug. Wij verliezen onszelf daarom volledig in deze ervaring. Het 'ik' verdwijnt omdat het in de ervaring van het heilige opgenomen wordt in de continuïteit van het zijn. Daarnaast is Bataille's heilige volstrekt irrationeel, terwijl het verhevene naast irrationele momenten ook altijd bepaalde rationale momenten omvat.

6. De door Bataille ontwikkelde conceptie van het heilige is zowel religieus als seculier

Bataille ontleent zijn notie van het heilige aan de primitieve prehistorische religies. Het is immers de voor deze religies kenmerkende rituele overtreding van het verbod waardoor de deur naar het heilige wordt geopend. In de rituele overtreding wordt het heilige ofwel 'de continuïteit van het zijn' aan de deelnemers onthuld. De ervaring van het heilige moet echter niet begrepen worden als een terugval in de dierlijke staat. In de overtreding blijft het verbod namelijk bestaan. Wij transcenderen en vervullen zo het verbod in plaats van dat wij het verbod door de overtreding opheffen of ontkennen. De rituele overtreding van het verbod is volgens Bataille zelfs de essentie van alle ware religiositeit. Bataille's notie van het heilige wordt door hemzelf dan ook beschouwd als diep religieus. Zijn conceptie van het heilige kan inderdaad als religieus worden gekenmerkt omdat deze past binnen het domein van de primitieve prehistorische natuurreligies. Het is in dit verband wellicht aardig om op te merken dat ook Heidegger de instantie van het Zijn in zijn latere werk steeds meer religieus begon in te vullen. Zowel bij Heidegger als bij Bataille is echter géén sprake van conventionele religiositeit. Bataille's notie van het heilige is in een bepaald opzicht dan ook seculier. Bataille's heilige rekent immers radicaal af met het Christendom en met alle andere traditionele theïstische duidingen van het heilige. Het is echter niet zo dat Bataille's notie van het heilige restloos samenvalt met één van de *moderne strikt seculiere noties* van heiligheid, waarbij de meerwaarde van het heilige verloren gaat door een reductie van het heilige tot het louter intra-mentaal psychologische (aan personen of voorwerpen toegekende waarde), intersubjectief sociologische (samenbindende waarden) of cultureel-historische (tradities). De term 'heilig' heeft bij Bataille immers een irreducibele extra-mentale referent: de continuïteit van het zijn.

7. Alléén op het niveau van de niet-zijnde zijnsoorzaak vallen het sublieme en het heilige samen

Bataille's heilige betreft het Zijn van de zijnden en is daarom net zoals de moderne strikt seculiere heiligheidsnoties gesitueerd *binnen* het zijnsgeheel. Dit geldt ook voor Burke's, Kant's en Lyotard's sublieme. Al deze noties verschillen bovendien onderling sterk. Op het niveau van het zijnsgeheel is dus sprake van een omvangrijke en onherleidbare diversiteit. Nu kunnen wij vanuit onze menselijke invalshoek echter ook het zijnsgeheel transcenderen in plaats van slechts 'het huidige systeem van de arbeid' (Marcuse) of 'het discontinue domein van de arbeid als zodanig' (Bataille). Door deze derde, voor de mens meest vergaande, transcendentie komen we uit bij de niet-zijnde zijnsoorzaak *van* het zijnsgeheel. Op dit niveau vinden we slechts één notie van het sublieme die bovendien meer adequaat is dan genoemde immanente concepties van het verhevene. Deze notie is het *Longiniaanse sublieme* ofwel Longinus' sublieme aangevuld met momenten van het sublieme van Burke, Kant en Lyotard. Het Longiniaanse sublieme kan bovendien ook als een conceptie van het heilige worden begrepen. Als heiligheidsconceptie is zij zelfs meer adequaat dan Bataille's heilige. De niet-zijnde zijnsoorzaak *van* het zijnsgeheel heeft immers het primaat boven het Zijn *binnen* het zijnsgeheel. Er bestaan op het niveau van de zijnsoorzaak bovendien geen andere heiligheidsnoties. Door dus het zijnsgeheel zelf te transcenderen (in plaats van slechts de discontinue zijnden zoals bij Bataille en Heidegger) bereiken we een maximale unificatie: op het niveau van de zijnsoorzaak geldt immers één unieke conceptie.